

AKTYORNI O'Z USTIDA ISHLASHI

Sultonov Dostonbek

*O'zDSMI FMF "Dramatik teatr rejissorligi" 3-bosqich talabasi
sultonovdoston07@gmail*

Annotasiya: *Ushbu maqolada aktyorning rol ustida ishlashi, rol ustidagi ishlar samarali bo'lishi uchun aktyor tasavvurining faol ishlashi, uning rejissor bilan ishlashi haqida hikoya qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Aktyor, rejissor, sahna, tasavvur, pyesa, qahramon, drama, so'z, ijro.*

Aktyorni o'z ustida ishlashi izlanishlari repetisiya uchun ajratilgan vaqtga nisbatan bir necha barobar ko'proq bo'lishi lozim. Ko'pchilik aktyorlar bu talabga o'zlarining dangasaliklari yohud rejissorsiz ishlay olmasliklari sababli javob bera olmaydilar ayrimlari esa rol ustida, uy sharoitida qanday ishlash kerakligini bilmaslikni bahona qiladilar. Ayrim aktyorlar esa «uyda ishlash» deganda, rolning so'zlariga ohang berib o'qish, o'zi yo'q hamroh bilan bahslashish kabi mashg'ulotlarni bajaradilar jamoa bilan birgalikda stol atrofida olib borilgan mantiqiy o'qishlar davomida pyesaning g'oyaviy yo'nalishi, bo'lg'usi spektaklni sahnalashtirishdan ko'zlang. Bu esa repetisiya jarayonida tug'iladigan haqiqiy ijodiy izlanishlar yo'lidagi o'tib bo'lmas g'ovga aylanishini yaxshi tushunmaydilar. Avvalo, rejissor va ijodiy an «oliy maqsad», mazkur rolning p'yesa talqinida tutgan o'rnini aniqlab olmay turib, rol ustida uy sharoitida ishlash mumkin emas. Boshqacha qilib aytganda, rol ustida mustaqil ish boshlashdan avval, aktyor: «Shu rolni sahnalashtirayotgan spektaklda nima uchun o'ynayman?», degan savolga aniq javob topishi kerak bo'ladi. Aktyor rol ustidagi dastlabki ishini hayotni o'rganishdan boshlagani ma'qul. Buning uchun qo'lidagi rol daftarini bir chekkaga qo'yib, vaqtisoati kelgunicha unga qaramasligi kerak, deb o'ylaymiz. Buning sababi shundaki, o'zi ijro etayotgan roldagi qahramon yashagan davr, ijtimoiy va siyosiy muhitni bilmay turib, rolga yondashmagani ma'qul. Bu - masalaning bir tomoni. Ikkinchi tomondan esa qahramon yashagan muhitni bilishning o'zigina kifoya qilmaydi. Balki o'sha davrga taalluqli aniq faktlar, odamlar, ularning yurishturishi, qahramonni qurshab turgan shaxslar, ularning kundalik turmush tarzi, muomala madaniyatini ham yaxshi bilmay turib, rolni haqqoniy va ishonarli qilib ijro etish mumkin emas. Har bir ijodkor, xayotni o'rganish bilangina kifoyalanmay, uni umumlashtira bilishi, o'z bilimlarini zarur maqsad sari yo'naltira bilishi ham kerak. Misol uchun Hamzaning «Boy ila xizmatchi» pyesasidagi Qodirqul mingboshi rolini ijro etadigan aktyor, mingboshilik qanday lavozim, uning qanday vazifalari, manfaatlari borligi, kimlar bu lavozimni egallashi mumkin ekanligini bilmay turib, Qodirqul mingboshi rolining ishonarli va to'laqonli chiqishiga erisha olmaydi. Mingboshi - turkcha so'z bo'lib, ming kishining boshlig'i, mo'g'ul - turk xalqlarida, shuningdek O'rta Osiyoda qadimdan ming kishilik askar boshlig'i. XVIIIXIX asrlarda daha yoki shaharning katta bir qismi boshlig'i. Hozirgi

tushunchada shahar hokimi.¹⁸ O'tgan asrda bu mansab egalarining cheksiz imtiyozlari bo'lgan. SHahardagi barcha savdosotiq, mahkama boshqaruvi, qozichilik (sudmahkama), yo'l qurilishi, mahbusxonalar hokim qaramog'ida bo'lgan (muallif). Turkiston o'lkasining Rusiya tomonidan bosib olinishiga qadar Hokim, beklar podshohlik tomonidan tayinlangan bo'lsa, ruslar o'z bosqinchiliklarini Jahon jamoatchiligi ko'z o'ngida biroz niqoblash uchun «Mingboshi»larni mahalliy xalq orasidan saylab qo'yiladigan lavozimga aylantirganlar (Albatta, bu lavozimga ruslarning chizgan chizig'idan chiqmaydigan, boybadavlat odamlar saylangan). Endi shu ma'lumotlarning o'zi Mingboshi rolini o'ynaydigan aktyor uchun etarli? Albatta, yo'q! Chunki biz aytib o'tganlar quruq ma'lumot, xolos. SHu rol ijrochisi, hokimlik nima ekanligini his qilish uchun, o'sha qahramon yashagan zamonda o'zini ko'rishi, ko'rgazmali qurollardan foydalanishi, ya'ni eski rasmlar, gazetalar, badiiy va publisistik maqolalarni diqqat bilan o'rganishi, o'sha zamonda odamlar kiygan kiyimlarda xayolan yurishi ham kerak bo'ladi. Buning uchun esa aktyorning fantaziyasi yaxshi rivojlangan bo'lishi lozim. Fantaziyani rivojlantiradigan ozuqalarni biz yuqorida sanab o'tdik. Rol ustidagi ishlar samarali bo'lishi uchun aktyor tasavvuri faol ishlashi kerakligini hamma biladi. Ammo hamma ham tasavvurdan unumli foydalanish yo'llarini bilmasa kerak. Buning uchun aktyor, o'zini pyesa voqeasiga aloqasi bo'lmagan sharoitga qo'yib ko'radi hamda o'ziga: «Agar mening qahramonim shunday sharoitga tushib qolguday bo'lsa, nima qilgan bo'lar edi», - degan savol beradi. Misol uchun G'ofir rolini ijro etayotgan aktyor o'z oldiga shunday savollar qo'yishi mumkin: Solihboy uning oldiga kelib, «O'g'lim, men yanglishgan ekanman, haqiqatdan ham Jamila bilan ikkovingiz bir-biringizni sevar ekansiz, shuning uchun baxtli bo'linglar», - desa, G'ofir nima qilgan bo'lar edi? Yoki Jamila G'ofirning oldiga kelib, «Solihboyini haqiqatan ham sevib qoldim, bizning turmushimizga xalaqit bermang», - desa u nima qilgan bo'lar edi? Qo'yilgan savollarga dabdurustdan javob topish anchayin mushkul. Lekin aktyor uyda ishlar ekan, shunga o'xshash bir necha savollarga o'zicha javob topishga harakat qilib ko'rsa, astasekin berilgan rolning xayoti bilan yashay boshlaganini his qiladi. Savollarga javob topish uchun albatta tasavvur qilib ko'rish kerak. Buning uchun esa, G'ofir berilgan sharoitda nima qilgan bo'lar edi, degan savolni o'ziga berib xayolan turli yo'llarni boshidan kechirishi kerak. Lekin bu ham hali hammasi emas. Rol yaratish uchun o'sha rolning tarjimai holini ham bilish kerak. Ko'pchilik aktyorlar bunday hollarda qahramonning tarjimai holini umumiy ko'rinishdagina chizib oladilar. Misol uchun, qahramonning - mening otam kambag'al dehqon bo'lgan, u juda yaxshi odam bo'lib o'z farzandini yaxshi ko'rgan, qahramon ham otasini yaxshi ko'rgan. Ammo o'qimagan, onasi savodini chiqargan va h.k. Lekin «yaxshi odam», yomon odam, «badjahl», «mehribon» degan so'z va iboralarni minglab odamlarga nisbatan ishlatish mumkin. Masala shundaki, qahramon o'zi uchun shunday so'zlar topishi kerakki, bu so'zlar faqatshu qahramonning hayotiga mos tushishi lozim. Bunday hollarda insonga xos bo'lgan sezgilar yordamga kelishi mumkin. YA'ni aniq bir holatda otaning bolaga ko'rsatgan bironbir mehribonligi nimalarda ifodalangan ediyu qahramon o'sha vaqtda ko'nglidan nimalarni o'tkazgan, nimalarni boshidan kechirgan edi? O'sha voqealarni eslar ekanmiz,

¹⁸ 1. Jo'ra Maxmudov, Saxna kompozitsiyasining alifbosi, Toshkent-2006y.

o'sha vaqtda qaysi fasl edi? Tomning boshida endigina ochilgan lolaqizg'aldoqning kattaligi qanday edi? Uning hidi bormidi? Birinchi marta otasi bozorga olib tushib, olib bergan muzqaymoqning ta'mi qanday edi va h.k. Chunki har bir esda qolgan narsa ma'lum bir sezgilarimiz orqali xotiramizga o'rinish qolgan bo'ladi.¹⁹ Modomiki, siz xotirangizni qo'zg'atmoqchi ekansiz, albatta maydachuyda, ikirchikirlarni ham ko'z oldingizga keltirishga harakat qilishingiz kerak. Baxtga qarshi biz yuqorida ko'rsatib o'tgan mashqlarni hamma aktyorlar ham jondili bilan bajarmaydi. Goho erinishadi. Goho, baribir tomoshabin bu narsalarni ko'rmaganidan keyin, ularni o'ylab nima qilaman, deydi. To'g'ri, siz tasavvur qilib ko'rgan voqealarni tomoshabin ko'rmaydi. Ammo tomoshabin siz sahnaga chiqishingiz bilan bu qahramonning tarjimai holi «bor», «yo'qligini» darhol fahmlab oladi. Agar sahnaga chiqishingiz bilan bu qahramon o'tmishda kim bo'lgan, nimalarni boshidan kechirgan, xayoti qanday o'tganligisezilsa, demak, siz yaratayotgan siymo to'laqonli yaratilgan bo'ladi. Agar shu narsalar bo'lmasa, sahnaga soqol, mo'ylov yopishtirib chiqib kelgan aktyordan boshqa odam ko'rinmaydi. Yana bir muhim narsa shuki, berilgan qahramonning butun boshidan kechirganlarini sahnaga olib chiqish mahorati qay darajada namoyon bo'lgan. Albatta bu narsalar p'yesada ko'rsatilmagan bo'lishi, ko'rsatilsa ham unga juda kam miqdorda o'rin ajratilgan bo'lishi mumkin. Shunga qaramay, aktyorda o'z qahramonining uy sharoiti, do'stlar davrasi, moddiy sharoiti, nimalar bilan shug'ullanishi, maishiy sharoiti qanday? degan savollarga tayyor javoblar bo'lishi ham muhim ahamiyatga egadir. Odatda, ertalab uyqudan uyg'onish bilan sahnaga chiqish o'rtasida birmuncha vaqt o'tgan bo'ladi. Aktyor, ana shu o'tgan vaqt ichida qahramon nima ish bilan mashg'ul bo'lganligini ham yaxshi bilishi kerak. Chunki u sahnaga chiqib kelar ekan, kunduzi o'tgan hayotning bir qismini sahnaga olib chiqib keladi va uning qadam bosishi, nafas olishi, ko'z qarashidan hayot tarzining keskin yoki sust davomiyligi aniq bilinadi. Eng muhimi, rol ustida tasavvur qilar ekan, aktyorning barcha harakatlariyu, fikr hayoli o'zi yaratayotgan qahramon fikri bilan hamohang bo'lishi, ya'ni p'yesada berilgan voqelik doirasidan tashqariga chiqib ketmasligi kerak. Shundagina uning tasavvuri unumli va foydali bo'lib, o'zi yaratayotgan qahramon qiyofasini boyitishga, to'ldirishga, unga hayotiylik baxsh etishga xizmat qiladi. Qachonki aktyor o'zi yaratayotgan qahramon haqida ozmiko'pmi tushunchalarga ega bo'lib, o'z tasavvuri orqali qahramon yashagan davr, muhit haqida etarli ma'naviy ozuqa to'plaganidan keyin rol daftarini qoiiga olishi mumkin. Lekin biz nazarda tutayotgan «matn mohiyatini aniqlash» degan gap, aktyor daftarni ochib olib, so'zlarni urg'u bilan qaytarib yod olishi kerak, degan gap emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jo'ra Maxmudov, Saxna kompozitsiyasining alifbosi, Toshkent-2006y.
2. Xolikulova G. Saxna nutqi. Toshkent – 2007 y.
3. Boltaboeva U. Saxna nutqi. Toshkent, INNOVATSION-ZIYO, 2019.

¹⁹ Xolikulova G. Saxna nutqi. Toshkent – 2007 y.

4. Boltaboeva, U., & Madaminov, S. (2021). FACTORS OF DEVELOPMENT OF UZBEK TRADITIONAL THEATER. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS, 2(11), 32-40.
5. Boltaboeva, U. (2021). The Art of Directing: Composition and Scales. International Journal of Culture and Modernity, 11, 16-24.
6. Болтабоева, У. (2021). Бўлажак актёрларни тарбиялашда педагогик ёндашувлар. Oriental Art and Culture, 2(3), 88-98.
7. Boltaboeva, U., & Xalilov, Y. (2021). Teatr san'atining o'ziga xos xususiyatlari. Oriental Art and Culture, 2(3), 40-48.
8. Boltaboyeva, U., & Yu, K. (2021). The director's work on monologue and miseen-scenes. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS, 2(10), 71-77.